

KANUNÎ DEVRİNDE KİTAP SANATI, KÜTÜPHANELERİ VE SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİ

Dr. Müjân CUNBUR

Kanunî'nin ölümünün 400 üncü yıldönümü dolayısıyla 7 Eylül 1966 da İstanbul'da Türk Tarih Kurumu'nca düzenlenen seminerde ele alınan bu konu, bir dereceye kadar üzerinde durulmuş olan Kanunî devri kitap sanatını, hemen hiç dokunulmamış bir bahis olan aynı devrin kütüphanelerini içine almaktadır.¹ Kitap ve kütüphane konusu, sanat ve kültür tarihimizin önemli bir dalıdır. Tebliğde konumuz bir zarf olarak işlenmiş, ilim tarihçilerinin üzerinde durması gerekli görülen kitap ve kütüphanelerin muhtevası hususu ele alınmamıştır.

Osmanlı hükümdarları arasında kitapseverlik, kitap dostluğu adeta gelenekleşmiştir. Bu dostluk Fatih Sultan Mehmed'in çağında en parlak devrine ulaşmış, II. Bayezid'de kitaplara tutku derecesindeki bağlanışın delilleri günümüze kadar kalmıştır. I. Selim'in en çetin savaşlarda bile kitapları yanından ayırmadığı, bilhassa «Tarih-i Vassaf»ı sık sık okuduğu tarihe mal olmuş bir vakıdır.

Türk hükümdarlarının kitap sevgisi Osmanlı sarayında kitap sanatlarının gelişmesini sağlayacak bir ortamın doğmasına sebep olmuştur. Sarayda hat, tezhip, cilt ve minyatür atölyeleri kurulmuş, devrin yerli, yabancı sanatkârları bu atölyelerde vazife almışlar, Türk sanatının gelişmesinde rol oynamışlardır. Sanat tarihçilerimizin tesbit ettikleri önemli bir husus, saraydaki yabancı sanatçılarla yerli sanatkârların ayrı atölyelerde çalışmalarındır. Bu ayırma, Türk kitap sanatının yabancı sanatların tesiri dışında ve bozulmadan, değişmeden gelişmesini sağlamak içindir.

Fatih'in özel kütüphanesi için yazılmış kitaplar hattıyla, tezhibiyle, cildile, hattâ kâğıdıyla Türk kitap sanatında o devrin damgasını taşıyan başlı başına bir üslup yaratmış, denilebilir ki yeni bir sanat çağırı açmıştır.

Gerek babasından kalan, gerekse kendine ait kitapları özel mühürleriyle mühürleyen, devrinin sayılı bilginleri arasında seçtiği kütüphanecilerine mühürleten II. Bayezid Fatih çağı kitaplarına daha belirli vasıflar kazandırmıştır.

¹Tebliğ, 8 Eylül 1966 günü, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinde okunmuştur.

Kanunî Devri Kitap Sanatı :

Kanunî devri kitap sanatında çizgiler daha da incelerek, renkler daha da koyulaşıp çeşitlenerek, motifler şekil bakımından daha da çoğalarak «Klasik üslûb»un gerek ciltte, gerek hatta, gerekse tezhip ve minyatürde en olgun ve gelişmiş şaheserlerini vermiştir.

Kanunî devri kitaplarını Türk kitap sanatının şahikasına çıkartacak sanatkarlar yetişmiş; yaptıkları çok ince eserler, kütüphanelerimizin baha biçilmez hazineleri olarak günümüze gelmişlerdir.

Bu devirde yüzlerce eser yazılmış, binlerce eser istihzah edilmiştir. Bunlardan Kanunî devri kitap sanatının en güzel örnekleri sayılabilecek üç «Muhibbî divanı» üzerinde duralım. «Muhibbî divanı,» yönetici, asker, idareci ve yazar Kanunî Sultan Süleyman'ın edebî kişiliğini ortaya koyan Farsça (2 cild) ve Türkçe (1 cild) şiirlerinin toplandığı eserdir.

1) Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan Köşkü Nu. 738 Mük. Aharlı kâğıt üzerine talik hatla Mehmet Şerif tarafından istihzah edilmiştir. Müzehhep serlevhalı, halkârî tezyinatlı ve yaldız cetvellidir. Cetvel içleri krem, pembe ve fıstıkî renk boyalıdır. 13x20 sm. ebadında 206 yapraktır. İstihzah tarihi 973 H. (1565/6 M.) dir Sözbashlıkları müzehhep nakış içine mavi ve beyazla yazılmıştır. Geniş bir bordürle çevrili cildin ortasında siyah zemin üzerine kabartma müzehhep salbekli bir şemse vardır. Eserde Kadızade Osman b. Mustafa'nın kaydıyla, son da müellif hattıyla yazılmış üç gazel bulunmaktadır.²

2) İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nu. T. 5467

Yumurta akıyla aharlı, mührüli şekerrenk, sarı, pembemsi, pembe, sarı kremrengi, fıstıkî, çoğunca sedefî ve beyaz Türk abadisi üzerine nefis bir talikle Mehmed Şerif tarafından istihzah edilen bu nüshanın da cetvel içleri zerefsan, sayfa kenarları, herbiri başka kompozisyonda halkârî ve renkli nefis bordürlerle çevrilmiş, sözbashlıkları keza nefis tezhiple bezenmiştir. 165x263 mm. ebadında 370 yapraktır, yazı ölçüsü 90x150 mm. dir. Fevkalâde nefis lâciverdi müzehhep çift zahriyeli yine çift serlevhalıdır, cildi sonradan yapılmış, şemseli müzehhep kırmızı meşindir. Eserin müzehhibi Karamemi, tezhip tarihi 937 H. (1565 M.) dir.³

3) Türk-İslâm Eserleri Müzesi Nu. 1962

Aharlı abadi kâğıt üzerine talikle yazılmıştır. 503 yapraktır. Kitap

²Yazmanın tezhiplerinin Karamemi'nin yetiştirdiği ve onun tesiri altında kalmış adsız bir sanatçıya ait olduğu ileri sürülmekle beraber, eserde Karamemi'nin usta fırçasının izleri açıkça görülmektedir.

³Bu eser ve müzehhibi hakkında daha geniş bilgi için bk. Müjgan Cumbur, «Karamemi,» Önsya, II/23 (Temmuz 1967), 6-8, 22. ss.

ölçüsü 160x225 mm., cedvel yaldız. Baştan iki sayfa levha halinde nefis lâciverdî müzehheptir. Birinci sayfada I. Sultan Mahmud'un vakıf mührü evkaf Müfettişi Tahir Efendinin tescil kaydı vardır. Kalın siyah meşin şemse ve köşebentli ve etrafı kabartma yaldız bulut ve çiçek bezemeli cilt içindedir. Fatih kütüphanesinden 31 Mart 1330'da devralınmıştır.

Istanbul Üniversitesi Kütüphanesi T. 1967'da kayıtlı fevkâlâde nefis lâciverdî müzehhep nakışlı diğer bir «Muhibbî divanı», Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan köşkü Nu. 1291 de kayıtlı Seyyid Muradî'nin «Gazavat-ı Hayreddin Paşa» adlı eseri, yine müze kütüphanesinde Şirvanlı Muzaffer Ali hattıyla 971 H. (1546 M.) de yazılan fevkâlâde müzehhep «Süleyman-name,» yine aynı kütüphanenin Hazine kısmı Nu. 1608 de kayıtlı içinde 32 nefis minyatür bulunan Sinan Çavuş'un «Tarih-i feth-i Sikloş ve Estergon ve İstunibelgrad» adlı kitabı, Ahmet Feridun Paşa'nın minyatürlü «Zigetvar tarihi», yine Hazine kısmı 1592 numarada kayıtlı Ebu Turabel-Hüseynî el-Hubiyü's-Şirazî tarafından 964 H. 1566 M.) de talikle yazılmış, minyatürlü «Fütuhât-ı cemile ve havadis-i garibe» adlı Tamaşvar ve civarında bulunan kalelerde geçen harpleri anlatan Farsça mesnevi bu devirden kalan şaheserlere birkaç örnektir.

Muallim Cevdet'in «Zeyl alâ fasli'l-ahiyetti'l-fityan, 398-400» da bildirdiğine göre 932 H. (1525 M.) tarihinde devlet hazinesinden para alan saray nakkaşlarının sayısı 29, yardımcıları ise 12 dir. Tezhib sanatında üstat Şahkulu'nun en kıymetli yetiştirmesi müzehhip Kara Mehmet'tir. Kıncı Mahmut, hem musavvir, hem müzehhip Mısırlı Hasan, talebelerinden üstad İbrahim, Galatalı Mehmet, «Hünernâme»nin musavviri Osman, kayınbiraderi musavvir Ali, Hasankefeli, asıl adı Mustafa olan şair Sa'î, müneccim, muvakkit, nakkaş Ahmet Nakşî, Manisalı hattat şair camiî, Galatalı Haydar, şiirde Nigâr mahlaslı Haydar çelebi (ölümü 980 H/1574 M.) tarihli Kur'an-ı Kerimi Topkapı Sarayı Koğuşlar kısmı Nu. 563 tedir.) bu devrin sayılı sanatkârlarındandır.

Gelibolulu Âli «Menakıb-ı Hüner-veran»ından bu devir minyatörcü (musavvir) ve müzehhiplerinden şu satırlarla bahseder:

«...merhum Sultan Süleyman Han aleyhi rahmeti ve'l-gufran zaman-ı saadet- nişanında vilâyet-i Ruma gelüp saray-ı âmirede müstakil nakışhanesi tahliye ve ekser evkatta saadletlu padişah-ı memalik-sitan-ı Sken-der-tüvan hazretleri seyrü temaşa itmek için enva-ı lûtfu ihsan-ı muhas-senatı ta'biyye olunup yüz akçe vazife-i kâmile ile mümtaz ve sabık ulâhık üstüdan-ı beday-i pişe zümresine ser efraz olan «Şahkulu Nakkaş»-ki Ağa Mirek şakirdidir» (s. 65.)

«...Şahkulu nakkaşın tilmiz-i ekremi ve Sultan Süleyman Han nakışhanesinin üstad-ı muhteremi müzehhip Karamemi...» (s. 67.)

«Ve şimdiki halde nadire-i Rum ve acube-i mükemmel-i rüsum üstad Şa'ban-ı müzehhib-rükum ve yine mezbur Hasan Bağdadi'nin eser-i sihr-âmizi Muhib Ali-i Tebrizi:» (s. 67-68)

«Ve Sultan Süleyman merhumun evailinde gelen musavvirlerden Kıncı Mahmut nam musavvir-i şöhre-bend ve müzehhiplerin nadir-i asrı üstad Hasan-ı Mısri ve anın şakirdlerinden musavvirlerin nazûk-meşrebi üstad İbrahim Çelebi ve Galatalı Memi Çelebi ve musavvir-i pâk-iz'ân üstad Osman ve girih- bendlerin ekserinden yeğ, mezburun şakirdi Mehmet Bey, ve tilmiz-i mucib-i gaybı merkumun kaynı Ali ve şebih yazmanın nadiri sabıku'z zirk-i kemâl şakirdi Hasan Kefeli..» (s.68)

Kanunî devri mücellidlerinden Gelibolulu Âli eserinde şu satırlarla bahsetmektedir.

«...ol zümrenin üstad-ı mihteri ve ser-defter-i namver u eşheri Sultan Süleyman Han merhumun mücellidbaşısı Mehmet Çelebi ve anın kihter biraderlerinden Hüseyin Çelebi, Süleyman Çelebi ki nezaketi ve mülemma ve mülevven şemseler, terenceler letefati kendülere müsahhardır Üstadan-ı Acâm nezaket cihetinden bunlardan dün idükleri mukarrerdir.» (s. 73)

Âli, tıla hallinde, makta tezyininde Acem mücellitlerine söz olmadığını, cetvel ve zencirekte, cildin zarafet ve nezaketinde Türk sanatçılarının kudretinin onlardan fazla olduğunu yazar.

Kanunî devri hattatlarına gelince: Bunlar arasında, talikle Kasım Bey, Mehmet Şerif, Muzafer Ali, Reyhanîde Ahmet Karahisarî (bir eseri Topkapı Sarayı Müzesi 21/158 numarada kayıtlı) Kuran-ı Kerimdir) sayılabilir.

«Menakıb-ı hünerveran»da bu devirden şöyle bahs olunmaktadır:

«Ve biri dahi Mevlâna Abdulvahid Meşhedî'dir ki sabıkan darü'd devleti s-seniyye mahruse-i Kostantaniye'ye gelüp nukave-i Al-i Osman Sultan Süleyman Han aleyhi'r-rahmeti ve'l-gufran hazretlerinin himmet-i âliyyeleriyle ercümend ve vazife-i celile-i şahinşahiden behremend olup vilayet-i Rum'da kalmıştır. Ve sarir-i kalemi, Meşhediliğini ve Meşhedî'den telemmüzünü ol asr-ı bahiru-l-nasrdaki küttabe velvele salmıştır: Biri Mir Hubî-i Hüseyinî'dir ki bu dahi Sultan Süleyman Han-ı aleyhi'rahmeti ve'l-gufran asrında pay-taht-ı aliyye mahruse-i Kostantaniyyeye gelüp şehname-i hakanî kitabetine memur ve mezid-i inayet-i padişahiden muvazzaf-ı mesrur olup Sultan Ali-yi Meşhedî'yi biz-

zat görmedin, türbesinde kendü kat'ı ile bir kalemine dest-res bulup şeb ü ruz andan yani ki ruhanîyetinden mütelmez olduğı şayidir» (s.39)

Kanunî devri Kütüphaneleri :

Kütüphanecilik tarihimizin henüz bütünüyle üzerinde durulmuş değildir. Bilinmeyen ve aydınlığa kavuşması gerekli daha bir çok devirler vardır. Bu arada Kanunî devri kütüphaneleri de topluca ele alınmamış konulardan biridir. Osmanlı hükümdarları arasında kitap sevgisi nasıl gelenekleşmiş bir husus ise, Kanunî devrine gelinceye kadar kütüphane kurma konusu da o derecede yerleşmeye başlayan bir adet halini almıştır. Daha gerilere gitmeden, meselâ Fatih'in İstanbul'un fethinden sonra çeşitli medreselerde ve bilhassa Fatih Külliyesinde, II. Beyazid'in Amasya ve Edirne'deki külliye içinde kurmuş oldukları kütüphaneleri bu sözüme birer delil olarak gösterebiliriz. Yavuz'un Mısır fethinden getirdiğı kitaplarla Topkapı Sarayı kütüphanesini zenginleştirmiş olduğundan başka, onun devrinde şahsına ait bir kuruluşa henüz rastlanmamıştır. Ancak II. Selim'in güzelliğıyle meşhur karısı ve Kanunî Sultan Süleyman'ın annesi Ayşe Hafsa Sultan'ın Manisa'da kurduğı iki kütüphaneden günümüze kalabilen yazma eserler, Manisa İl Halk kütüphanesinde muhafaza edilmektedir. Bu kütüphanelerden biri Ayşe Hafsa Sultan'ın Manisa'da banisi olduğı Sultan Cami'i içindeki kütüphanedir. XVII. Yüzyılın ortalarından kalma bir defterde, bu kütüphanede o asırda 311 cilt yazma eserin bulunduğunu tesbit ettiğini Manisa Kütüphaneleri konusunda verdiğı bir konferansta Sayın İsmet Parmaksızoğlu bildirmiştir. Ayşe Hafsa Sultan'ın kurduğı ikinci kütüphane Darüş-şifa içerisinde. Darüş-şifa o devirde hem hastahane hem de tıp fakültesi niteliğini taşıdığı için, bunun içinde kurulan kütüphane her iki bakımdan da önemlidir. Eski tıp kütüphanelerimizin ilk örneklerinden birini teşkil eden bu kütüphanede şiir, edebiyat, tarih ve tıp konularıyla ilgili 952 cilt yazma eser mevcut olduğunu, yine Sayın İsmet Parmaksızoğlu'ndan öğreniyoruz.

Bizzat Kanunî Sultan Süleyman'ın kurduğı kütüphanelere gelince ilk akla gelen bu kılıç ve kalem sahibi, ilmin ve âlimlerin, sanatın ve sanatkârların dostu olan padişahın İstanbul'da kurduğı muhteşem Süleymaniye Külliyesini kitapsız bırakmıyacağıdır. İkinci elden kaynaklar, Kanunî'nin bu külliye içinde bir kaç kütüphane kurduğunu yazmaktadır.⁴ Bu hususta ilk kaynak sayılabilecek olan Süleymaniye Vak-

⁴Hammer, **Devlet-i Osmaniye Tarihi**, Atâ Bey termümesi, 6. c., 61. sayfada, Süleymaniye Camii'nin itimamından bahsederken etrafında kurulan müesseseler arasında bir kervansaray, bir kütüphane ve bir sebilhaneyi de sayar. Renzo Setroli

fiyesinde ise külliye içinde kütüphane kuruluşuna dair kesin bir bilgi yoktur. Ancak vakfiyede karşılaşılan şu satırlar, medreselere kitap tedarik edildikten sonra kütüphaneci ve kâtibin nasıl tayin olunacağı, vazifelerinin ne olacağı hususlarını vezir-i âzamlara bıraktığını belirtmektedir: (140 Kasa Nu'lu ve 1387 nu'lu vakfiye)

«...ve Hazret-i sultan-ı vâkıf-ı evkaf-ı mezbureti'l-evsaf ve hakan-ı ârif-i turuk-i mesaf meddallahu te'alâ zilâle vücudihi-ş-şerif alâ kaffe-ti'l-ulemai ve'l-eşraf ve alâ ammeti'l-en'ami fi aktari ve'l-etraf şöyle şart idüp buyurdular ki, medaris-i mezbureye kütüp tedarük olundukda hafız-ı kütüp ve kâtib-i kütüp vüzera-i izam-i zevi'l-ihtram marifetleriyle ta'yin ve vazifeleri tebyin oluna...»

Külliye kısıp bir süre sonra kitap tedarik edilmeğe başlandığının bugün için elimizdeki tek delili Vakıflar Gn. Md. lüğü arşivi 135 dolap 1890 numaralı vakfiyenin sonunda s. 211 - 219 da kayıtlı 153 kalem kitabın listesidir. Bu listede, kitap adından başka, yazar adı, kaç cild veya kaçınıcı cild olduğu da muntazam bir sırayla yazılmıştır. Bu durumda, şimdiye kadar bilindiğı gibi, günümüze Süleymaniye Kütüphanesi adıyla gelen dünyanın gerek muhteva gerekse sanat yönünden en zengin ve en kıymetli yazmalarını ihtiva eden kütüphanelerin nüvesi H 1165 (1751 tarihinde) I. Mahmud'la sadrazamı Köse Mustafa Bahir Paşa'nın vakfettiğı kitaplarla değil, daha eski yıllarda, belki de kuruluşu hemen izleyen yıllarda sağlanan 153 eserle teşkil edilmiştir.

Süleymaniye vakfiyesinde hafız-ı kütüplük vazifesine benzeyen bir görev vardır. Bu da cami'e vakfedilen «Kura'n-ı kerim»lerin korunması ile ilgili hafız-ı mesahiflik (mushafların koruyuculuğu) tir. Bu husus vakfiyede şu şekilde kayıtlıdır :

«...ve iki nefer emin ,dindar ve salâhu nezafeti aşikâr mü'min ve mu-teyakkin emanet ü siyanet mütebeyyin kimseler hafız-ı mesahif-i şerife olup cam-i şerfii tenha komayıp sadır u varid ve daib uavakıd olan kimesneler daima nazar idüp mesahifi- şerifeyi ciddâ ikdam ve gayet-i ihtimam birle hıfzu hiraset ideler ve vazife-i yövmiyeleri dör-der akçe ola.»

Kanunî Sultan Süleyman tarafından kurulduğunu kesin olarak tes-bit edebildiğim bir kütüphane vardır. Bu da Şehzade Mehmed Kütüphanesidir. Şehzade Cami'i yakınında kurulan Şehzade Mehmed Medresesi içinde külliyeinin banisi olan Kanunî'nin vakfettiğı eserlerle tesis edilen bu kütüphane hakkında bildiklerimizi son yaptığım araştırmalar

Salis, **Muhteşem Süleyman**, Çev. Şerafettin Turan (Ankara, 1963), 196. s.'da «... ve bunlardan başka bir tıp müessesesi, bir kaç kütüphane... Padişahın, zorla alınmamış Muhteşem ünvanını yüzyıllarca devam ettirecektir.» der.

bir kaç noktadan değiştirmektedir. Kütüphanenin vâkıfı olarak Şehzade Mehmed bilinmekteydi. Vakıflar Arşivindeki fihristlerde de vâkıf olarak Şehzadenin adı kayıtlıdır. Vakfiyede ise asıl vâkıf Kanunî'dir, tesisi şehzadesinin adına yapmıştır. Vakfiye tarihi H. 955 (M. 1548) olarak bilinmekteydi, Arşiv kayıtlarında bu tarih H. 953 tür. Her iki halde de tesis tarihi Şehzade'nin ölüm tarihi olan 1543'ten sonraya düşmektedir. Kütüphanenin Şehzade camii içinde, arka tarafta demir parmaklıklı bir bölümde bulunduğu bilinmekteydi. Vakfiyeden ilk defa meresede tesis edildiği anlaşılmaktadır. Bu husus, 1382 Arşiv Nu. (Kayıt Nu. 1228) lu vakfiyenin 21. Sayfasında şu şekilde yazılıdır:

«...merkad-i merhamet medar ve meşhed-i mağfiret- medarı kurbinde müşarünileyh Şehzade'nin ruhaniyet-i ruhiyçün bina buyurdıkları imaret-i âmirenin müstemilât-i refiatü-l binasından olan medrese-i bediati's-senasına bu kütüb-i şerife ve nusah-ı lâtifeyi ki isimleri tebyin ve fenleri tayin olunur.» dedikten sonra 7 adet tefsir, 11 adet hadis, 13 usul-i fikh, 20 adet furu', 27 kelam, 13 maani, 9 lugat, 5 nahv, 3 sarf, 8 hikmet, 14 mantık, yekûn olarak 130 eserin adını zikreder ve şu şekilde konuya devam edilir.

«..Bu cümle mezkûratı vakf eyledi bu şartla ki medrese-i mezburede müderris olanlar zabtında olup merasim-i muhafizet ve levazım-ı muharetde ihtimam-ı tamam ile kıyam ve ikdam idüp daima gerd ü gubardan pâk eyleyeler ve bir müderris mazul olup medrese-i mezbure aher müderrise verildükde eğer ol mansıb olan müderris mahsure-i Kostan-taniyye'de ise müderris-i ma'zul ol müderris-i mansuba müteveli marifetiyle bu kitapları defteri ile yed-en-be-yed teslim eyleye ve eğer mansup olan müderris mahruse-i merkumede olmayıp aher yirden gelür kimesne olursa ol müderrisi mansup gelinceye değin müderris-i mazul bu kitapları defteri ile müteveliye teslim eyleye. Ve hah müderris olsun ve hah müteveli olsun mehma emken hıfz u zaptında ve tanzid ü tanzifde tehavün ve terahi itmeyüp eğer bi-kazainillah bir kitap zayi olsa müteveli zabtında iken taksiri ile zayi olsa müteveliye tazmin oluna ve eğer müderris zabtında iken taksiri ile zayi olsa müderrise tazmin oluna ve her kim bu kitaplardan bir kitaba tama' eyleye yahut tebdil eyleye ya kasd ile tazyi' eyleye ya tazmin olunmasından taksir eyleye ya tazmin olunmamasına sa'y ide hak subhanehu ve tealânun gazab u sahatına mazhar olup sakarda makarrı mukarrer ola.» Vakfiyedeki bu satırların ilgi çeken yönü, şimdiye kadar gözden geçirebildiğim, kütüphane vakfiyelerinin hiçbirinde devrû teslim, kitabın kaybolması halinde koşulan şartların bulunmamasıdır. Vakfiye bu bakımdan da ayrıca değer taşımaktadır. Bu kütüphaneden günümüze 109'u yazma, 12'si basma olmak üzere 121 kitap

zamanında tesis ettiği Şubban mektebindeki kütüphaneyi de bu arada teberrüken ve ihtiyat kaydıyla anmakla yetineceğiz.

Kanunî devri kitap sanatlarıyla, kütüphaneleriyle kültür tarihimize en parlak devirlerinden biridir. O devri sayısız âlimler, Fuzûlî, Bakî gibi büyük şairler, Karamemi gibi eşsiz sanatkârlar verdikleri eserlerle büsbütün muhteşem bir hale getirmişlerdir.

kalmıştır. Bu durumda konulan şartlara, edilen bedduaya rağmen vakıf kitapların kısmen kaybolduğu, kısmen basmalarla değiştirildiği anlaşılmaktadır. Yine vakfiyenin ilgi çekici bir yönü ayrıca hafız-ı kütüp tayin etmeden bu görevin müderrise verilmiş olmasıdır. Bundan medrese kütüphanelerinde sorumluluğun müderrisler üzerinde toplandığı sonucu çıkarılabilir ki kütüphanecilik tarihimiz bakımından önemli bir husustur.

Şehzade Kütüphanesi'ne daha sonraki yıllarda 362 yazma eserden müteşekkil Karaçelebi-zade Hüsameddin Efendi, 567 adet yazmayı muhtevi Kadı-zade Mehmet Efendi kütüphaneleri de vakıf yoluyla bağışlanmıştır. Bu koleksiyonlar bugün Süleymaniye Kütüphanesinde kendi adlarına ayrılan bölümlerde muhafaza edilmektedir. (1953 yılında Şehzade kütüphanesinde kayıtsız bulunan 33 yazma, 236 basma eserden mürekkep Kadızade Burhaneddin efendi kütüphanesinin tesbit fişleri çıkarılıp yukarda zikredilen koleksiyonların arasına eklenmiştir.)

Kanunî devrinin, kurulduğu tesbit edilebilen, diğer kütüphaneleri ise kronolojik sıraya göre şunlardır:

Gazi Çoban Mustafa Paşa Kütüphaneleri: 928-929 H. (1521-1523 M.) tarihinde Gebze'de cami, medreseden müteşekkil külliye içinde iki kütüphane (Bunlardan birinde 270; diğerinde 46 sı tefsir v eşerh, 17 si fetva, 47 si kelâm olmak üzere 165 kitap vardır).

Karamustafa Paşa Kütüphanesi, 948 H. (1541/2 M.) tarihinde Kastamonu'da Darü'l-hadis medresesi içinde 765 kitapla tesis edilmiştir.

Mehmet Pertev Paşa Kütüphanesi, İzmit'te 968 H. (1561/62 M.) de la kurulmuştur.

Mehmet Pertev Paşa Kütüphanesi İzmit'te 968 H. (1561/62 M.) de 68 kitapla kurulmuştur.

Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Saraybosna'da H. 938, 943,944 tarihlerinde üç kademede kurulmuş, bu devrin en meşhur kütüphanesidir.

Drina'da Hasan Nazir Kütüphanesi 1550 de kurulmuştur.

Âli «Künhü'l-Ahbar» isimli tarihinin basılamamış kısmında Sadrazam ve Damat Rüstem Paşa'nın 5000 ciltlik özel bir kütüphanesi bulunduğu bahseder. Paşa'nın Mahmud Paşa Camii yakınında tesis ettiği medrese kütüphanesinde ise, geçen yüzyılda yapılan sayımlarda 198 eser bulunduğu tesbit edilmiştir.

Son olarak merhum Faik Reşit Unat'ın bahsettiği ve fotokopisini de gösterdiği, «Münşe'atü's-selâtin» sahibi Feridun Beyin daha ağalığı